

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЦЕНСКЕ УМЕТНОСТИ И МУЗИКУ

42

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА СЦЕНСКЕ УМЕТНОСТИ И МУЗИКУ

МАТИЦА СРПСКА
DEPARTMENT OF STAGE ART AND MUSIC

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЦЕНСКЕ УМЕТНОСТИ И МУЗИКУ

42

Уредништво

Др ЗОРАН Т. ЈОВАНОВИЋ
(главни и одговорни уредник)

Др МИРЈАНА ВЕСЕЛИНОВИЋ-ХОФМАН,
др КАТАЛИН КАИЧ, мр ДУШАН МИХАЛЕК (Израел),
др ДАНИЦА ПЕТРОВИЋ (заменик главног и одговорног уредника),
др ДУШАН РЊАК, др ЈАДВИГА СОПЧАК (JADWIGA SOB CZAK, Пољска),
академик ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ

НОВИ САД
2010

САДРЖАЈ CONTENTS

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ STUDIES, ARTICLES, TREATISES

- Мр БОГДАН ЂАКОВИЋ
Пут крста и пут човека — *Сџанице* (2007), вокално-инструментална композиција Александре Вребалов
BOGDAN ĐAKOVIĆ, M.A.
The road of the cross and the road of a man — *Stops* (2007), a vocal-instrumental composition by Aleksandra Vrebalov 7
- Др ТАТЈАНА МАРКОВИЋ
Иконографска мрежа знакова: *Semiosis* комада *Кошћана*
TATJANA MARKOVIĆ, Ph.D.
Iconographic network of signs: the *Semiosis* of the play *Koštana* 37
- Др ВЕСНА ПЕНО
Двојезични музички рукопис из Одељења старе и ретке књиге Библиотеке Матице српске (прилог српско-грчким појачким везама)
VESNA PENO, Ph.D.
A bilingual musical manuscript from the Department of old books of Matica srpska Library (a contribution to Serbian-Greek chanting connections) 51
- Др ЕНИСА УСПЕНСКИ
Тријумф начела плеса *Маџиџа њобедница* Фјодора Ф. К. Сологуба и *Галеб* А. П. Чехова (плес — нагота — светост, трећи део)
ENISA USPENSKI, Ph.D.
A triumph of the tenets of dance *The Conquering Dream* by Fyodor F. K. Sologub and *The Seagull* by A. P. Chekhov (Dance — Nudity — Holiness, part three) 61
- Др ИВАНА ИГЊАТОВ-ПОПОВИЋ
Симболика *Драмских џајки* Ранка Младеновића
IVANA IGNJATOV-POPOVIĆ, Ph.D.
Symbolism of *Dramske gatke* by Ranko Mladenović 79
- АНА ТАСИЋ
Европска рецепција српског друштва представљеног у савременој српској драми
ANA TASIĆ
European reception of serbian society represented in the modern serbian drama 115
- ЗОРАН Р. ПОПОВИЋ
Круг, Камен, Звезда. Дrame за под главу Милице Новковић
ZORAN R. POPOVIĆ
The circle, The stone, The star. Plays for under one's head by Milica Novković 129

СЕЋАЊА, ГРАЂА, ПРИЛОЗИ
MEMOIRS, MATERIALS, CONTRIBUTIONS

- Др ЗОРАН Т. ЈОВАНОВИЋ
Поводом стогодишњице рођења (1909—2009). Боривоје С. Стојковић (1909—1984)
ZORAN T. JOVANOVIĆ, Ph.D.
Commemorating the hundred year anniversary of the birth (1909—1984). Borivoje S. Stojković (1909—1984) 143

ПРИКАЗИ
REVIEWS

- Др ИРА ПРОДАНОВ КРАЈИШНИК
Музикологија као уметност
Др Мирјана Веселиновић-Хофман, *Пред музичким делом. Огледи о међусобним пројекцијама естетике, поетике и стилстике музике 20. века: једна музиколошка визија*, Завод за уџбенике Београд, Београд 2007, 302 стр. + 20 илустрација 155
- НАТАША САЛАЈ
Енрико Јосиф, *Миленко Живковић*, уред. академик Дејан Деспић, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. DCLXVI, Одељење ликовне и музичке уметности, књ. 11, Београд 2009, 191 страна 160
- Др ВЕСНА КРЧМАР
Ивана Игњатов-Поповић, *Ликови у српској експресионистичкој драми / У трагању за идентитетом*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2009. 163
- ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ
Димитрије О. Големовић, *Крстивоје*, Друштво за очување српског фолклора „Градац”, Ваљево 2008. 166
- Др СЕЛЕНА РАКОЧЕВИЋ
Коледа у горњем Банату и Поморишју
Душан Дејанац, *Лицем за сунцем*, Борац, Кикинда 2009. 168

Зборник Матице српске за сценске уметности и музику
Илази двапут годишње
Издавач Матица српска
Уредништво и администрација: Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон: 021/420-199, 6615-038
e-mail: mtisma@maticasrpska.org.rs
Matica srpska Journal of Stage Art and Music
Published semi-annually by Matica srpska
Editorial Board and Office: Novi Sad, ul. Matice srpske 1
Phone: 381-21/420-199, 6615-038
e-mail: mtisma@maticasrpska.org.rs

Уредништво је *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*
бр. 42/2010 закључило 18. II 2010.
За издавача: Проф. др Душан Николић
Стручни сарадник Одељења: Марта Тишма
Преводилац за енглески језик: Биљана Радић-Бојанић
Лектор и коректор: Татјана Пивнички-Дринић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад
Штампа: Прометеј, Нови Сад

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

78+792(082)

Зборник Матице српске за сценске уметности и музику / главни и одговорни уредник Зоран Т. Јовановић. — 1987, 1— . — Нови Сад : Матица српска, Одељење за сценске уметности и музику, 1987—. — 24 cm

Годишње два броја.

ISSN 0352-9738

COBISS.SR-ID 16339202

Штампање овог Зборника омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Весна Пено

ДВОЈЕЗИЧНИ МУЗИЧКИ РУКОПИС ИЗ ОДЕЉЕЊА СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ (прилог српско-грчким појачким везама)*

САЖЕТАК: У Одељењу старе и ретке књиге у Библиотеци Матице српске налази се, под сигнатурном ознаком МР I 1, двојезична, грчко-словенска неумска књига из XVIII века. Исписи појединих црквених химни на словенском језику, као и белешке појача који су рукопис несумњиво користили, упућују на постојане појачке везе на Балкану у последњим вековима туркократије. Иако није посве репрезентативна по калиграфским и другим особеностима, ова појачка књига умногоме открива путање којима се преносила појана молитва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рукопис, неуме, стихира, мелодија, писар, Света гора, појачка традиција, српско-грчке везе.

Изузев значајне збирке музичких рукописа у библиотеци манастира Хиландара, посве је мали број старих нотираних књига у осталим српским ризницама.¹ Евидентирано је укупно четрнаест кодекса у којима су мелодије забележене касновизантијским обликом неумске симеографије

---

* Студија је реализована у оквиру пројекта *Музика на раскршћу — српски, балкански, европски оквири* (бр. 147033), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Рукописи исписани касновизантијском неумском симеографијом и са грчким текстуалним предлошком у основи налазе се данас у Патријаршијској библиотеци, Музеју Српске православне цркве у Београду, Спомен-библиотеци Карловачке гимназије и у Одељењу за стару и ретку књигу Библиотеке Матице српске, затим у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, Архиву Српске академије наука и уметности и Музеју Српске цркве у Сентандреји. Од др Иване Перковић, доцента на Катедри за музикологију Факултета музичке уметности у Београду, 2004. године сам сазнала да на овом факултету постоје два неумска рукописа. Тада сам имала прилику и да видим ксероксе појединих страница из кодекса. У протеклом периоду, иако сам настојала да дођем до рукописа, остала сам, нажалост, ускраћена чак и за основну информацију о томе где се они сада налазе. Наиме, библиотекарке у Библиотеци Факултета музичке уметности нису упознате да су слични кодекси икада били у њиховом фонду, а моје обраћање у више махова колегиници Перковић остало је без резултата, будући да је, по њеним речима, и она изгубила увид у то где су рукописи чије је поједине странице својевремено ксероксирала.

и са грчким текстуалним предлошком у основи. Сви су датовани у другу половину XVIII столећа.²

Осим мешовитог типа зборника (неумска Антологија и ненотирана Стихологија) из Спомен-библиотеке Карловачке гимназије бр. 3, за коју на основу записа сазнајемо да је у манастир Раваницу — Врдник доспела са Свете горе,³ за остале рукописе није могуће са сигурношћу установити како су се обрели у нашим библиотечким фондовима. Познато је да су неумски кодекси, нарочито они калиграфски исписани и богатије илустровани, током дуговековне историје појачке уметности представљали драгоцен поклон, дариван заслужнијим приложницима или црквеним великодостојницима. Појачке и друге богослужбене књиге су заједно са осталим реликвијама носили и монаси у тзв. *йисанија*, која су била често организована у области Карловачке митрополије.⁴ Посве је, међутим, оправдано претпоставити да су поједини сачувани зборници у српским библиотекама остали иза грчких појаца и учитеља појања, који су током XVIII века боравили међу Србима, северно и јужно од Саве и Дунава.⁵ За оне, пак, у којима налазимо примере двојезичних текстова под

² Тачне године завршетка рада својих аутографа навели су Димитрије Кирианидис, потписник две Антологије (1793, 1794), Докстастариона (1794) и Ирмологије (1793), које се чувају у Музеју Српске цркве у Сентандреји (бр. 2, 3, 4 и 5), Јован Хаџи Христу у Антологији (1749) која је припадала библиотеци манастира Високи Дечани, а данас се налази у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије (Дечани 49), као и писар двојезичног зборника (1780) из Одељења старе и ретке књиге при Библиотеци Матице српске (MP I 1). Нажалост, овом приликом није било могуће извршити филигранолошку анализу папира која би, уз анализу неумског писма, свакако допринела поузданијем датовању неумских рукописа без назнаке писара о времену када су исписани.

³ На f. 21r—31r пише: *сјо стихологию принесе ѿ сѣіе горѣ аѳонскіе чпні ѿцѣ григоріе кромнаѣ и по самртпн егѡ по пѣпнн предеса проіѣман кнр филмѡн іеросѡимннк предадеѡ цркви раваницн и спо-мѣ кнѡзѣ лѡзарѣ на слѡжѣѣ. Дати запис је цитиран у раду Д. Петровић, *Фрушкогорски манастири и српско појање*, у: *Фрушкогорски манастири*, Галерија САНУ, књ. 66, Београд 1990, 178—196, а две странице из рукописа објављене су у: Д. Стефановић, *Извори за проучавање старе српске црквене музике*, у: *Српска музика кроз векове*, Галерија САНУ, књ. 22, Београд 1973, 138—139.*

⁴ Дејан Медаковић, *Манастир Хиландар у 18. веку*. — Хиландарски зборник 3, Београд 1974, 7—84.

⁵ Зна се да је ватопедски даскал Анатолије, који је током четврте деценије датог столећа предавао у појачкој школи у Београду чији је оснивач био митрополит Мојсије Петровић, добио откупнину за *йсалтихије* које је са собом донео. Овај податак наводи Светозар Матић на основу документа — облигације (рукопис бр. 1294) који се налазио у Народној библиотеци у Београду пре бомбардовања 1941. године. У уговору су биле пописане појачке књиге за које је ватопедски псалт, ступајући на дужност учитеља, добио 386 форинти. Нажалост, Матић није преписао наслове музичких зборника. Упор. С. Матић, *Две културно-историске белешке*, нав. дело. 180. Упор. Живојин Станковић, *Грађа за историју српског православног црквеног појања — Грчка школа и карловачко појање*, (прир. Д. Петровић). — Православна мисао XXIII, 27, (1980), 55—73. Будимски владика Дионисије Поповић је вероватно наручио од пештанског појца Димитрија Кирианидиса да испише неумске зборнике који су се нашли у његовој богатој личној библиотеци у Сентандреји. Будући и сам учитељ појања у школи коју је у Будиму организовао, а настојећи да српском свештеничком кадру обезбеди комплетно музичко образовање, њему су били неопходни зборници који својим садржајем покривају највећи део појачког репертоара. О Дионисију Поповићу вид.: *Животописаніе Діонсіа отъ Поповића православногъ епископа будимскогъ*, списано Петромъ Римскіј. — Србскіј Лѣтописъ за годину 1857, часть I, (Будим 1857), 65—83; Димитрије Е. Стефановић, *Ауѣобиографіја Пеѣтра Римскогъ 1800—1874*. — Свеске

неумама или записе на црквенословенском, са сигурношћу се може рећи да су их у појачкој пракси користили српски појци. Такав пример представља и неумска књига, која се под сигнатурном ознаком МР I 1 налази у Одељењу за стару и ретку књигу у Библиотеци Матице српске.

Летимичним прегледом садржаја може се констатовати да је писар имао особене критеријуме у избору песама. Неуједначена структура и садржај датог зборника упућују на то да му превасходни циљ није био састављање зборника одређеног жанровског типа,⁶ те да је у сопственој компилацији одабраних химни користио неумске предлошке различитог садржаја. На овакву претпоставку упућује чињеница да су прве странице испуњене литургијским песмама, превасходно херувикама, те да у наставку следе стихире на „Слава... И ниње”, тзв. докстастикони из служби великомученика Прокопија, св. Евдокима, празника Благовести и св. Георгија.⁷

Прави почетак као да је, међутим, уследио након колофона на f. 12v, у којем је писар указао на концепцију докстастариона, тачније скраћеног стихирара који садржи главне стихире са припевом „Слава... И ниње” из Господњих и Богородичиних празника и празника Светих.⁸ Но, ни овде није доследно пратио календарски циклус, нити је најпре заокружио минејски репертоар, па потом прешао на химне из триода и пентикостара. Конкретније, он је започео стандардни докстастарион од св. Симеона Столпника, који се прославља првог септембра — првог дана црквеног годишњег круга, и затим наставио са празницима током септембра и октобра (Рођење пресвете Богородице, Воздвижење Часног крста и Рођење Претече Јована), али је у наставку минејски циклус практично у потпуности изоставио, прешавши на спомене св. апостола Петра и Павла и Успења Богородице који падају у јун, односно август.

Донекле потпунији избор стихира забележио је, међутим, у делу који је означио насловом: *Почейшак ѿтриода и ѿенѿишкосѿара* (од f. 12r до

Матице српске, Грађа и прилози за културну и друштвену историју 2, (1986), 5—35; Д. Петровић, *Грчко-српске културне везе и српско ѿојање у 18. веку*. — Сентандрејски зборник 2 (1992), 149—159 + сл. 3.

⁶ У кратком опису приложеном уз рукопис, у коме су назначене димензије (15 x 11 cm), број листова (112) и карактеристике повеза (картон обложен кожом), стоји неодговарајућа одредница: *сѿихолоѿија*. Овај појам, премда недовољно прецизан и необразложен, усвојен је као именоватељ за кодексе који се нису могли сместити у јасно дефинисане, условно речено, жанрове, као што су октоих, богородичник, тропарник и сл. Својим садржајем, у коме, чињеница је, преовлађују химне које се у оквиру главних дневних и празничних богослужења певају на стихове, дати зборници недвосмислено упућују на закључак да су их управо за потребе певнице исписивали и користили превасходно појци. О ненотираним стихологијама вид.: Весна Пено, *Појачки зборници из времена ѿуркократије*, у: *Појачки зборници у српским рукописним ризницама од XV до XVIII века*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2008, 186—202 (у рукопису).

⁷ С обзиром на то да пагинација није оригинална, те да је први гесто лист испуњен неумама, без било каквог текстуалног увода, било у виду колофона или наслова, што није неопходно али је уобичајено, могуће је претпоставити да је рукопис некада био потпунији и да је у првом делу представљао скраћену антологију, којој су придодате поменуте химне стихирарског жанра.

⁸ Текст у колофону гласи: ἀρχὴ συν θεῷ ἀγίῳ δοξαστηῶ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεωμητορικῶν ἑορτῶν καὶ τοὺς ἑορταζομένους ἀγίους.

46r). Овде је стихирама на „Господи возвах” повремено додавао и оне на „стихове”. Углавном је за сваку недељу поста, као и након Пасхе, забележена по једна стихира, с тим да је изостала Велика недеља.

Од средине рукописа, тачније од f. 49v, писар се вратио минејским стихирама међу којима, по броју забележених мелодија, доминирају оне које се певају на празнике Рођења Христовог и Богојављања.⁹ У рукописној традицији је уобичајено да се у докстарионима за велике Господње празнике, посебно за Божић и Богојављење, исписују и стихире на часовима, што је случај и са рукописом МР I 1.

Најзад, на завршним страницама (од f. 85v до f. 112r) налазе се нотирани и ненотирани записи химни које одговарају садржају антологије. Између осталог ту су полијелеј са транслитерованим грчким текстом који је исписан ћирилицом, затим псаламски припев *Всјакоје диханије*, славословље, стихире докстастикони за празнике Св. Архангела, Св. Игнатија, *Алилуја* и тропар *Се жених зрјадеи* који се поју на Велики понедељак и др. Ове химне су очигледно записиване накнадно, како се за њима указивала потреба.

Анализа напева стихирарских мелодија, али и других које припадају пападикијском мелосу, упућује на светогорску појачку традицију. Писар се, наине, определио за у његово време врло популарни калофонични стихирарски напев чији је творац Герман, епископ Нове Патре.¹⁰ Овај композитор из друге половине XVII века је у стихирарском жанру превазишао својим специфичним стилем — ифосом, учитеља Хрисафиса Новог. Његове технички сложене композиције, које карактеришу мелизматични украси — калопизми, унутар мелодија старијих мајстора појачке уметности¹¹ преписиване су у великом броју рукописа и то нарочито од стране писара из великих појачких центара какви су били манастир Ватопед, Дохијар, Ксиропотам, Ивирон и други. Његов утицај међу светогорским појцима и писарима преносили су и његови ученици, међу којима су несумњиво најпознатији били јеромонах Козма из манастира Ивирон и јереј Баласије.

⁹ Повратак на минејски циклус уследио је са стихирама за празнике св. младенца пострадалих од Ирода, Успења Богородице, св. Јована Рилског, св. Архангела, Ваведена пресвете Богородице, св. четрдесет мученика.

¹⁰ До овог закључка дошла сам поређењем стихира забележених у рукопису из збирке Матице српске са одговарајућим стихирама за које се, иако се налазе у различитим преписима, поуздано зна да припадају калофоничном стихирару Германа Неон Патрона. Један од примера је и стихира на Томину недељу, *Τῶν θυρῶν κεκλιμένῶν* у другом плагалном гласу. Вид. фототипију бр. 77 у: Μανόλης Κ. Χατζηγιακούμης, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (1453–1832)*, нав. дело и f. 40v у кодексу МР I 1.

¹¹ Калопизме је Герман уносио у композиције Никифора Итикоса, Јована Кукузела, Ксеноса Корониса, Јована Кладаса, Мануила Хрисафиса, јеромонаха Герасима (сви из XIV и XV века), али и у напеве својих савременика: Георгија Редестиноса, Григорија Саваитског, Климента јеромонаха, Натанаила митрополита Никеје, митрополита Јањине Доситеја и јеромонаха Нектарија. Упор. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν (В' ἡμῶν ΙΖ' αἰῶνος) ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ*, Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸν 30 τόμο Ἐπίσημοι λόγοι. Ζ' Μουσικολογικὴ σπουδὴ, Ἐθνικὸ καὶ Καλοδιотριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1998, 391–418.

Да је писар неумског зборника из Матице српске имао узоре у све-тогорском рукописном и појачком предању, и то управо оном које је у вези са Германом Неон Патроном и његовим настављачима, сведоче и мелодије чији су аутори Дионисије јеромонах и Дамјан Ватопедски.

Свестраном делатношћу светогорску појачку праксу су последњих деценија XVII и почетком XVIII столећа обележили ватопедски јеромонах Дамјан, настављач поменутог Козме Македонца.¹² Као композитор се није посебно истакао, будући да је углавном следио тада актуелне тенденције на пољу калофоније.¹³ Ипак, у рукописима се често срећу његове причасне песме за недељу (*Хвалиште Госјода*) у четвртном и првом плагалном гласу, као и херувика четвртог гласа коју је забележио и писар у кодексу МР I 1 (ff. 4v—5v). Важно је истаћи да је Дамјан био савременик и сабрат даскалу Анатолију Ватопедском који је боравио у Србији. И он сам је био превасходно познат као учитељ појања, што доказују бројни кодекси у којима уз његово име стоји одредница: ὁ δάσκαλος τῶν Πολιτῶν μουσικῶν, дакле, учитељ константинопољских музичара.¹⁴

Име јеромонаха Дионисија доводи се пре свега у везу са преписивачким умећем. Познато је пет његових неумских књига, датованих у период од 1725. до 1755. године. Занимљиво је да се један његов аутограф, *Ирмолоџија* са мелосом јереја Баласија, коју је завршио 1723, налази у српској лаври на Светој гори.¹⁵ У овом, као и у осталим кодексима, Дионисије се у колофону потписао као јеромонах из Загоре, из села Макриница, са податком да припада братству Симоно Петре.¹⁶

Посебност рукописа МР I 1 у односу на грчке неумске зборнике у нашим библиотекама јесте у томе што у њему налазимо непосредне елементе на основу којих се може тврдити да је био у употреби у двојезичној богослужбеној пракси.¹⁷ Поред словенских наслова испред појединих стихира, који говоре о празнику на којем се иста поје, или ознака гласа,

---

¹² Козма Македонац је био подједнако и композитор и преписивач, али и врло утицајан педагог. Оставио је сопствене варијанте Стихирара и Ирмологиона, а компоновао је и бројне пападикијске мелодије у калофоничном стилу. Познато је чак 28 његових аутографа, датованих од 1672. до 1692. године. Важно је нагласити да се ради о изузетно вредним калиграфским исписима који се издвајају међу рукописима из периода турократије. Међу бројним ученицима овог значајног светогорца посебно су познати Дамјан Ватопедски, јереј Павле и Панајотис Халадзоглу. Упор. М. К. Χατζηγιακούμης, *Нав. дело*, 37—38 и фототиписе бр. 47 и 48.

¹³ Компоновао је претежно калофоничне ирмосе. О његовим напевима вид.: М. К. Χατζηγιακούμης, *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453—1832)*, т. 1, Αθήνα 1975, 288—289.

¹⁴ Дамјан је, након Козме Македонца, наставио да подучава Панајотиса Халадзоглу који је био први познати протопсалт у Великој цркви у Константинопољу након Хрисафиса Новог. Ученик му је такође био и надалеко познати Константинопољац Петар Берекетис.

¹⁵ М. К. Χατζηγιακούμης, *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής (1453—1832)*, 95. Реч је о хиландарском рукопису бр. 87. Упор. Андрија Јаковљевић, *Инвентар музичких рукописа манастира Хиландара*. — Хиландарски зборник бр. 4, Београд 1978, 223—224.

¹⁶ Упор. комплетан колофон у: М. К. Χατζηγιακούμης, *Нав. дело*, 167, 202 и А. Јаковљевић, *Нав. дело*, 224.

¹⁷ Једна химна на црквенословенском забележена је и у рукопису бр. 364 из Патријаршијске библиотеке у Београду.

као и транслитерованих текстова без неума записаних ћириличним писмом (ff. 7v, 85r, 94v—96v, 107v, 108v и на унутрашњој страни задње корице), у овом кодексу су се нашле и три песме чији је текст у целини на словенском језику. Прва — мелизматична херувика првог гласа, са кратимом на крају, чији је аутор Дионисије јеромонах, забележена је на самом почетку (ff. 1v—2v); стихира са припевом „Слава... И ниње”, шестог гласа, *Прѡбразѡ воскресенїе твоѡ Хрїсте Божє*, из службе за празник Педесетнице, нашла се након стихире Св. Димитрија из дела који припада докстариону (ff. 17r—18r), а трећа, подобна стихира осмог гласа са вечерњег, *И хже око не видѣ ни оухо слыша*, уклопљена је у поновљени минејски циклус и припада служби Св. Јована Рилског који се прославља 19. октобра (ff. 53r—54v). Да је рукопис био намењен појцима којима грчки језик није био матерњи, сведочи и запис полијелеја *Раби Госїо-ди*. У наслову ове химне на f. 85v стоји: *Поѡмїи на гласѣ Д полиелеи гдина іанакїа прѡпшѣгалта цариградска*.¹⁸

Рукопис су, судећи по потписима, користили јеромонах Викентије и извесни Симон. Викентије је, штавише, на f. 84v оставио белешку о томе да му је неумска књига била у власништву.¹⁹ Симоново име се, пак, налази на унутрашњој страни последње корице, испод транслитерованог грчког текста општег тропара Крсту, који у преводу гласи *Сїаси Госїоде људе швоје и благослови наслеђе швоје*.

Још један запис на словенском привлачи пажњу и уједно изазива дилему. На f. 108v пише: *прѡписася сїе в лѣто шха мп лица ішнїа*. Да ли је ову неупадљиву белешку уписао наведене 1780. године, писар из чијег су пера произашле неумске мелодије и стихови под њима или је, пак, забележио појац, Викентије или Симон, чијој руци највероватније припадају текстови на словенском без неума, као и наслови и упутства о гласу и празнику уз химне? Извесно је да особености неумског скрипта кроз читав рукопис указују на једног писара, за кога се са великим поуздањем може рећи да је био пореклом Грк. Једино је под сумњом да ли је он исписао и претходно поменути полијелеј под ћириличним насловом. Но, иако се очигледно одступило од компактнијег стила и маргинама оивиченог шаблона, облик неума у полијелеју се не разликује од осталог нотног материјала. Специфичности у дуктусу се пре свега констатују у вези са текстуалним целинама без неумских знакова. Утисак је да рука која је записала транслитероване грчке химне, па чак и оне делове који су у

¹⁸ Реч је заправо о Јовану Трапезундиосу, који је био најпре доместик (од 1727. године), па лампадарије (од 1728. до 1734. или 1736) и на крају протопсалт (до 1770) у Великој цркви у Константинопољу. Занимљиво је додати и то да је као ученик Панајотиса Халадзоглуа, и он наставио линију која води од Германа Неон Патрона, преко Козме Ивиронског и Дамјана Ватопедског. Међу Јовановим најпознатијим композицијама су управо полијелеји првог и четвртог гласа, који је у датом рукопису Одељења за стару и ретку књигу Матице српске и забележен. Трапезундиос је иначе у историји касновизантијске појачке традиције пре свега остао упамћен као први композитор и теоретичар који је покушао да упрости неумску нотацију, увођењем већег броја интервалских знакова. Овим је он у ствари започео реформу коју ће преузети Петар Пелопонески, а до краја спровести Хурмузије, Хрисант и Григорије, почетком XIX века. Упор. Весна (Сара) Пено, *Из хиландарске њојачке ризнице — Викентије Хиландарац*, Нови Сад 2003, 21—22.

¹⁹ Запис, исписан курзивом, гласи: *їсалїкииа викентїиа јеромонаха*.

потпуности на словенском, није била нарочито вична перу или, пак, није била навикнута на ћирилично писмо. Могло би се претпоставити да је и грчки писар бележио одређене грчке стихове ћирилицом у којој се тек опробавао. Оваквим објашњењем се елиминише питање откуда словенске химне и текстови унутар самог рукописа, дакле, на местима где се не очекује празнина хартије која је могла бити накнадно попуњена. Ипак, далеко је логичније закључити да је главни писар из одређеног разлога у своју песмарицу унео и словенске химне за којима је имао очигледно потребу, а да је накнадно, управо на слободним страницама, појац и нови власник књиге записао транслитероване текстове.

Разрешење питања ауторства и датовања рукописа могло би да буде умногоме поузданије ако би се у разматрање узели грчки и грчко-словенски кодекси из хиландарске појачке ризнице, који су слични по избору песама и заступљеним мелодима. Посебно би било драгоцену упоредити неумску књигу из Одељења за стару и ретку књигу Матице српске са аутографима грчког јеромонаха Анатолија, коме се приписују три зборника, завршена током 1723. и 1724. године, као и два недатована кодекса, оба *Стихирара*, један по напеву Хрисафиса Новог, а други са мелосом Германа Неон Патрона.²⁰ Писар Анатолије, ученик познатог протопсалта и даскала из Солуна, Мануила Гуте,²¹ могао би бити заправо први познати српски учитељ појања који се, као већ искусан псалт и писар, одазвао позиву митрополита Вићентија Јовановића и са Свете горе донео појачке књиге на *ѿолзу* српским појцима.²²

До нових и потпунијих сазнања која ће донети будућа истраживања остаје посве извесно да су у последњим вековима турократије интензивирани појачке везе на Балкану. О томе да су сарадња и контакти између појаца, даскала и писара, посебно оних са Свете горе и изван ње, били учесталији него раније посредно сведочи и неумски зборник из Одељења за стару и ретку књигу Матице српске. Мелодије записане у њему приближавају нас путањама, премда још увек удаљеним и скривитим, којима су се појане молитве преносиле и усвајале.

²⁰ Датовани кодекси су *Ирмологија* са напевом јереја Баласија, *Стихира* и *Кратимишарион* са *икимашарионом*. Упор. Г. Θ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὁρους, κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος — Ἱδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1975, 51–58; τόμ. Β', Ἀθήναι 1976, 78–79, 88; Σ. Λαυριώτης — Σ. Εὐστρατιάδης, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς μονῆς Μεγ. Λαύρας*, Paris 1925, 252.*

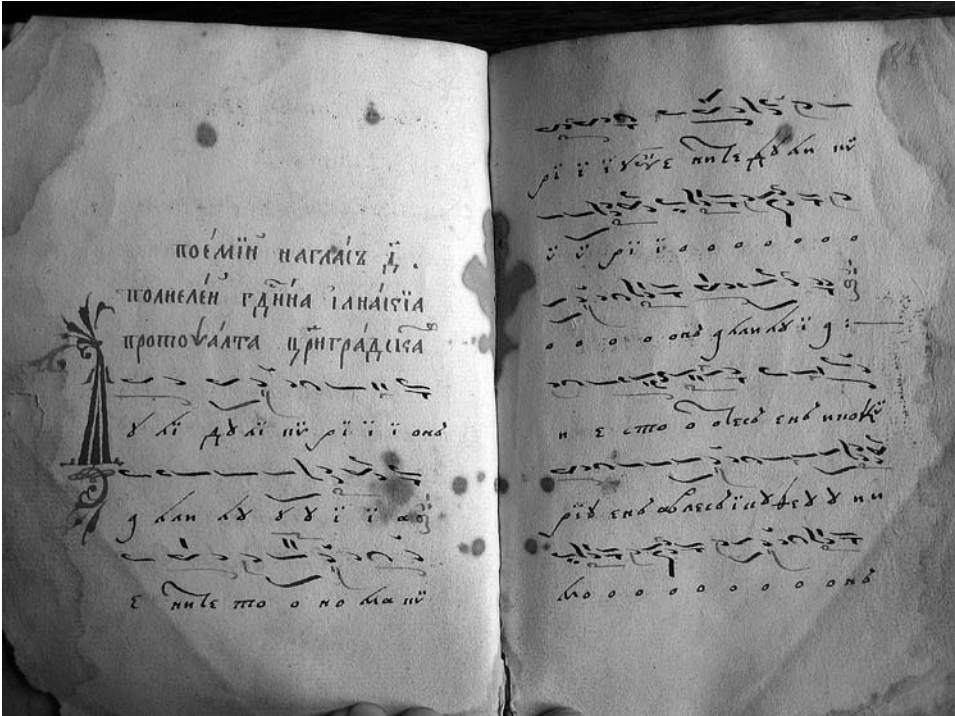
²¹ У рукописима се овај музичар с почетка XVIII столећа помиње превасходно као композитор, појац и даскал, а мање као писар. Познат је само један његов аутограф, *Стихира* (рукопис манастира Ивирон бр. 1094) из 1700. године, али су зато бројни његови калофонични ирмоси, причасне и друге мелодије папацијског напева. Зна се да је у Солуну био појац и после 1720. године. Вид.: М. К. Χατζηγιαχοῦμη, *Нав. дело*, 41.

²² У доступној литератури разликују се подаци у вези са годинама које је међу Србија провео ватопедски псалт. Радослав Грујић наводи да је Анатолије боравио у Београду и Карловцима од 1731. до 1737. године, док Живојин Станковић помиње период од 1732. до 1745. Даница Петровић, пак, сматра да је грчки даскал са Свете горе стигао 1732. и да је дужност учитеља појања обављао до 1737. Вид.: Р. Грујић, *Православна српска црква, Београд 1921*, 130; Ж. Станковић, *Грађа за историју...*, *Нав. дело*, 27, 56; Д. Петровић, *Српско народно црквено појање и његови записивачи*, у: *Српска музика кроз векове*, Београд 1973, 254.

Херувика јеромонаха Дионисија, глас I, рукопис МР I 1, ff. 1v—2v

Полијелеј Раби Господа, глас IV, рукопис МР I 1, ff. 85v—86r

Vesna Peno

A BILINGUAL MUSICAL MANUSCRIPT
FROM THE DEPARTMENT OF OLD BOOKS OF MATICA SPRSKA LIBRARY
(a contribution to Serbian-Greek chanting connections)

Summary

Apart from a significant collection of musical manuscripts in the library of Monastery Hilandar, there are very few written books in other Serbian treasuries. A total of fourteen codices have been found, in which melodies were recorded in the late-Byzantine form of neumatic notation and which had Greek textual models as their bases. All were traced back to the second half of the 18th century.

Among the existing manuscripts there is a collection which, kept under the signature MR I 1 in the Department of old and rare books of Matica srpska in Novi Sad, stands out. It is a codex which, based on a large part of its content, belongs to a Doxastichon type — a shortened set of religious hymns (stichera) which primarily includes hymns with the lines “Slava... I ninje”. The scribe, however, according to his own needs also wrote down melodies which belong to the genre of musical anthologies.

A consideration of the melodic characteristics of the recorded hymns refers to a chanting model from Mount Athos which the person who put together the collection followed when choosing the chants. An analysis of the melodies in the set of hymns shows that it belongs to a eulogistic collection of hymns by German Neon Patron, who was very popular during the 18th century on Mount Athos and most often copied from. Melody writers whose names are recorded in other hymns (Damjan Vatopedski, hieromonk Dionysius, priest Balasije, Konstantin Magula, John the Byzantine precentor) also significantly contributed with their work to the shaping of a unique chanting iphos of Mount Athos in the recent history.

Because there are Slavonic lines alongside Greek lines in the codex, it can be said with certainty that Slavonic was being used in bilingual Greek-Slavonic services. There are three melodies with Church-Slavonic lines as their basis: a melodic Cherubic Hymn of the first voice with a kratima at the end, written by hieromonk Dionysius can be found in the very beginning (ff. 1v—2v); a stichera with the chorus: “Slava... I ninje” of the sixth voice, *Прѡбразѡ воскресенїе твое Хрїсте Бже*, from the service for Pinkster, can be found after the stichera of St. Demetrius in the part which belongs to a doxastichon (ff. 17r—18r), and the third becoming stichera of the eighth voice from the evening service, *Иже око не видѣ ни оухѡ слыша*, is fitted into a repeated Menaion cycle and is part of St. John of Rila’s service, which is celebrated on October 19th (ff. 53r—54v). That the manuscript was intended for cantors who did not speak Greek as their first language can be seen in the inscription in the polyelos *Rabi Gospodi*. In the title of this hymn on f. 85v the following is written: *Поємїи на гласѣ Д полиели гдина іанакїа прѡтѡψалта цариградска*.

Signatures in the manuscripts were left by hieromonk Vincent, who pointed out in a note that the given book belongs to him, and to a certain Simon, who signed his name on the inner side of the back cover. There is an intriguing inscription in Slavonic which states that in the month of June, 1780, copying of the manuscript was completed. Even though, based on a palaeographic analysis, certain assumptions were laid out in the paper, the answer to the matters of authorship and the exact date of its creation is left to future investigations.